

ADAM RADOMYSKI

Lotnicza Akademia Wojskowa w Dęblinie
ORCID: 0000-0001-7522-308X

Ocena warunków rozwoju systemu obrony powietrznej w Polsce w latach 1945–1970

Zakończenie działań wojennych, demobilizacja i przechodzenie sił zbrojnych na strukturę pokojową spowodowało ich reorganizację. Wobec narastającego napięcia międzynarodowego już pod koniec lat czterdziestych dostrzeżono konieczność utrzymywania systemu obrony powietrznej (OP) zdolnego do skutecznego przeciwstawienia się ewentualnym naruszeniom przestrzeni powietrznej w okresie pokoju oraz odparcia pierwszych uderzeń środków napadu powietrznego (ŚNP) w czasie ewentualnej wojny¹. Pierwsze próby rozwiązania tych problemów podjęto tuż po zakończeniu działań wojennych. Nie były to jednak pomysły nowatorskie². Wręcz przeciwnie, nie odbiegały one od rozwiązań już istniejących, a niekiedy były ich powieleniem³. Na uwagę zasługuje jednak plan rozwoju obrony przeciwlotniczej Polski na lata 1947–1951 przyjęty 30 września 1946 r., który można uznać, w stosunku do poprzednich projektów, za najbardziej dojrzały dokument koncepcyjny. Zakładano w nim m.in. stopniowy rozwój systemu obrony przeciwlotniczej Polski, której głównym zadaniem miała być osłona kilku kluczowych miast, w tym Warszawy, Łodzi, Katowic, Wrocławia i Szczecina. Przewidywał on również zbudowanie pełnego systemu obrony powietrznej państwa, ale nie wcześniej niż w 1952 r. Według założeń przedmiotowego projektu stan docelowy w zakresie środków obrony przeciwlotniczej (OPL) przedstawiał się następująco: armaty przeciwlotnicze średniego i dużego kalibru – 660, małego kalibru – 140, pkm 12,7 mm – 336, stacje radiolokacyjne SON i Redut – 70, stacje reflektorów – 288, balony zaporowe – 315, samoloty myśliwskie OPL – 660⁴. Dokonano również analizy potrzeb stanów osobowych dla poszczególnych formacji z podziałem na oficerów i szeregowych. Ogółem stan personelu wojskowego oceniono na poziomie 36 693 żołnierzy w tym: 2703 oficerów, 33 900 szeregowych i 90 podoficerów.

¹ B. Zdrodowski, *Podstawy obrony powietrznej*, Warszawa 1998, s. 12.

² Zob. A. Stachula, *Koncepcje, stan organizacyjny i funkcjonowanie obrony powietrznej Polski w latach 1944–1950*, „Przegląd Wojsk Lotniczych i WOPK” 1982, nr 7–9, s. 99–100.

³ Zob. W. Wróblewski, *Koncepcje systemu obrony powietrznej Polski w drugiej połowie lat czterdziestych*, „Myśl Wojskowa” 1981, nr 10, s. 95.

⁴ M. Kopczeński, *Obrona powietrzna Wojska Polskiego w latach 1919–2000*, Toruń 2004, s. 215–219.

W sumie, uwzględniając jednostki lotnictwa myśliwskiego, potrzeba było około 44 tys. ludzi. Istotną słabością tego planu była jednostronność, wynikająca z braku oceny potrzeb w zakresie obrony przeciwlotniczej wojsk, która została potraktowana marginalnie. Chociaż ówczesna sytuacja ekonomiczna kraju nie pozwoliła na realizację tego planu, to niewątpliwie wiele postulatów w nim zawartych zrealizowano w późniejszych latach. Pomimo kilku interesujących inicjatyw organizacyjnych i koncepcyjnych, można przyjąć, że lata czterdzieste w Polsce to okres stagnacji w rozwoju OP⁵, a mimo narodowych koncepcji rozwoju OP kraju, jej stan faktyczny został oparty na radzieckiej myśli wojskowej. Można to również dostrzec w odniesieniu do publikacji ukazujących się w Polsce, które bardzo często ograniczały się do tłumaczenia podręczników i instrukcji z języka rosyjskiego. Pierwszym zwiastunem zmian były obrady Rady Naukowej przy Ministerstwie Obrony Narodowej (MON) 2 lipca 1948 r. Głównym przedmiotem obrad była dyskusja nad problemem obrony powietrznej obszaru kraju i biernej obrony przeciwlotniczej. W przedstawionych referatach uzasadniano, że problem obrony powietrznej kraju w okresie powojennym ma znacznie szerszy aspekt niż podczas II wojny światowej. Wynikało to między innymi z dynamicznego rozwoju środków napadu powietrznego. W szczególności przekładało się to na zwiększenie ich zasięgu, możliwości bojowych oraz zmniejszenie wrażliwości samolotów na ogień artylerii przeciwlotniczej⁶. Inną ważną kwestią było pojawienie się nowych rodzajów środków rażenia w postaci rakiet balistycznych. Po przeprowadzonej naradzie skierowano do MON wiele interesujących postulatów. Dotyczyły one organizacji OP, możliwości produkcyjnych przemysłu dla potrzeb obrony powietrznej kraju i kierunków rozwoju technicznego środków OPL, lotnictwa myśliwskiego, sprzętu radiolokacyjnego, rakiet przeciwlotniczych, a także zautomatyzowania dowodzenia OP opartego na nowoczesnych środkach łączności i radarach⁷. Oceniając sformułowane w ramach wspomnianej narady postulaty, można stwierdzić, że były one niezwykle trafne i znajdowały merytoryczne uzasadnienie.

W odniesieniu do próby rozwiązania problemów biernej obrony przeciwlotniczej ludności cywilnej na uwagę zasługuje memoriał opracowany w ówczesnym Inspektoracie Obrony Przeciwlotniczej. W dokumencie tym postulowano opracowanie i wydanie odpowiednich aktów publicznoprawnych w postaci ustaw, dyrektyw i rozporządzeń Rady Ministrów, regulujących zakres obowiązków władz, instytucji państwowych i społecznych oraz ludności. Było to szczególnie istotne ze względu na to, że od 1949 r. nasiliły się loty samolotów

⁵ Zob. *Obrona przeciwlotnicza wojsk*, cz. 1, red. nauk. B. Zdrodowski, Warszawa 1994, s. 52; R. Kuriata, *Obrona powietrzna wojsk lądowych*, Warszawa 2001 (rozpr. hab., Akademia Obrony Narodowej); W. Wróblewski, *Obrona powietrzna stolic 1914–1945. Wybrane problemy*, Warszawa 2000.

⁶ Szerzej zob. A. Pszeniczny, *Rozwój artylerii przeciwlotniczej*, Warszawa 1973.

⁷ Szerzej: W. Wróblewski, *Obrona powietrzna Polski 1944–1949*, Warszawa 1982, s. 179–180.

zwiadowniczych nad terytorium Polski oraz akcje propagandowe przy użyciu balonów. Zasadniczo wynikało to m.in. ze wzrostu napięcia na arenie międzynarodowej, które potęgował nierozwiązany w myśl konferencji poczdamskiej problem Niemiec. W połowie 1948 r. załamała się koncepcja utrzymania jedności państwa niemieckiego pod względem ekonomicznym i administracyjnym. Było to pokłosie narastającego kryzysu we wzajemnych stosunkach między władzami okupacyjnymi państw zachodnich a ZSRS⁸. Poza tym także sytuacja wewnętrzna panująca w Polsce nie tworzyła dobrego klimatu do zajmowania się sprawami OP. Jednak ze względu na narastanie zagrożenia zewnętrznego i wewnętrznego wyraźnie wzrosła rola i ranga sił zbrojnych. Pociągnęło to za sobą podjęcie decyzji o realizacji przedsięwzięć na rzecz poprawy obronności kraju⁹. Dotyczyło to między innymi przypadków naruszeń przestrzeni powietrznej Polski, którym miały przeciwdziałać nowo zorganizowane sieci posterunków obserwacyjno-meldunkowych na terenie kraju oraz zacieśnienie współpracy kilku ministerstw tj.: Ministerstwa Poczty i Telegrafów, Ministerstwa Komunikacji oraz Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego¹⁰. Ponadto obowiązek zorganizowania tymczasowej sieci obserwacyjno-meldunkowej spoczywał na dowódcach wojsk lądowych, lotniczych i marynarki wojennej¹¹. Oceniając funkcjonowanie sieci posterunków obserwacyjno-meldunkowych należy stwierdzić, że brakowało w niej koordynacji w zakresie przekazywania meldunków o celach powietrznych. Meldunki docierały więc do organu centralnego z 2–3-godzinnym opóźnieniem¹². W tej sytuacji powołana przez ministra obrony narodowej pod koniec października 1949 w. Grupa Przygotowaw-

⁸ W marcu 1948 r. zawieszona została działalność Sojuszniczej Komisji Kontroli w Berlinie. W wyniku tego władze radzieckie podjęły decyzję o blokadzie Berlina Zachodniego; M. Marszałek, *Sily powietrzne w sytuacjach reagowania kryzysowego*, Warszawa 2007 (rozpr. hab., Akademia Obrony Narodowej), s. 170–173.

⁹ Plan zamierzeń organizacyjnych armii na 1949 r. zakładał wzrost stanu osobowego w artylerii przeciwlotniczej o 730 osób, co spowodowało wzrost z 1,3 do 1,7 proc. w stosunku do ogólnej liczby wojska.

¹⁰ Główne płaszczyzny współpracy regulował Rozkaz Ministra Obrony Narodowej z 10 I 1949 r. nr 02. Minister polecił szefowi Sztabu Generalnego WP opracowanie do 15 II 1949 r. instrukcji dotyczącej organizacji sieci obserwacyjno-meldunkowej na terenie Polski. Szerzej zob. CAW, Prot. 524/1243, s. 180–180.

¹¹ Minister obrony narodowej polecił uruchomienie tymczasowej sieci obserwacyjno-meldunkowej z dniem 10 II 1949 r. Do obserwacji przestrzeni powietrznej przewidywano specjalnie przeszkolonych żołnierzy. W tym celu w garnizonach wyznaczono „dyżurnych OPL”, których zadaniem było meldowanie o przelotach dyżurnemu okręgu wojskowego, a on z kolei przekazywał te informacje bezpośrednio oficerowi operacyjnemu Dowództwa Wojsk Lotniczych. Szerzej zob. CAW, Prot. 465/77, s. 35–40.

¹² Zasadnicze przyczyny takich opóźnień wynikały z braku rozwiniętej sieci łączności, specjalnie wydzielonej dla służby obserwacyjno-meldunkowej, braku środków rozpoznania radiolokacyjnego oraz z braku rozwiązań dotyczących wchodzenia obcych statków pasażerskich w kanały wlotowe na obszarze powietrznym Polski; M. Koczewski, *Obrona powietrzna...*, s. 231.

cza Dowództwa Obrony Przeciwlotniczej opracowała szczegółową koncepcję usprawnienia organizacji służby obserwacyjno-meldunkowej. Założono w niej stworzenie systemu obserwacyjno-meldunkowego o następującym składzie¹³:

- ♦ naziemne posterunki obserwacyjno-meldunkowe rozmieszczone w pasie przygranicznym o szerokości 30–60 km, w odległości 4–5 km od granicy. Planowano je rozmieścić w miejscowościach posiadających pocztowe lub kolejowe linie łączności;
- ♦ stacje radiowe dalekiego zasięgu (100–150 km) rozmieszczone w pasie nadgranicznym o szerokości 200–300 km;
- ♦ stacje radarowe średniego zasięgu (50–100 km) rozmieszczone w pobliżu większych obiektów obrony przeciwlotniczej, z zadaniem wykrywania lotnictwa przeciwnika, naprowadzania własnych samolotów myśliwskich i powiadamiania aktywnych ośrodków OPL.

Pomimo ambitnych planów, głównie z powodu braku sprzętu radiolokacyjnego i specjalistycznych jednostek obserwacyjno-meldunkowych, projekt ten został tylko częściowo zrealizowany. Uważano bowiem, że sieć własnych posterunków działających wspólnie z grupą posterunków obserwacyjno-meldunkowych Północnej Grupy Wojsk Radzieckich zagwarantuje dopływ niezbędnych informacji o sytuacji powietrznej na potrzeby polskiej OP. Po częściowym uporządkowaniu spraw w zakresie rozpoznania przestrzeni powietrznej wysiłki działań organizacyjnych przeniesiono na rozwiązanie problemów szkoleniowych (opracowanie koncepcji i programów szkolenia) i organizację jednostek obrony przeciwlotniczej¹⁴. Jednym z ważniejszych czynników, który wywarł wpływ na zmianę poglądów na początku lat pięćdziesiątych co do roli i znaczenia OP w działaniach wojennych, był konflikt koreański (1950–1953), w którym pierwszoplanową rolę odegrało lotnictwo USA¹⁵. Przebieg i wyniki tej wojny wskazywały wyraźnie na potrzebę zwiększenia potencjału przeciwlotniczego, co też starano się sukcesywnie realizować w kolejnych latach¹⁶. Potwierdzeniem rozwoju liczebnego środków OPL był kilkakrotny wzrost potencjału artylerii przeciwlotniczej w latach pięćdziesiątych¹⁷. Zrodziło to jednak wiele proble-

¹³ *Ibidem*, s. 232–233.

¹⁴ Efektem było opracowanie programu szkolenia jednostek obrony przeciwlotniczej obszaru kraju, obejmującego 240 godzin zajęć. W zakresie organizacji jednostek przeciwlotniczych opracowano dwa projekty etatów pułku i dywizji artylerii przeciwlotniczej. Znalazły one odzwierciedlenie w strukturach organizacyjnych jednostek przeciwlotniczych, które rozpoczęto organizować w latach 1950–1951. Szerzej zob. CAW, Prot. 6/41/54, s. 41–74, 55–75.

¹⁵ Zob. W.W. Momyer, *Airpower in Three Wars*, Washington 1978, s. 52–54.

¹⁶ W połowie lat pięćdziesiątych do wojsk lądowych przyjęto do uzbrojenia 57 mm armaty przeciwlotnicze S-60 ze stacjami radiolokacyjnymi, które umożliwiły prowadzenie ognia również w nocy. Miało to istotne znaczenie w zapewnieniu obiektom ciągłości osłony przeciwlotniczej również w trudnych warunkach pogodowych; *Podstawy obrony powietrznej...*, s. 14.

¹⁷ W 1949 r. dysponowano w wojskach lądowych zaledwie dwoma pułkami artylerii przeciwlotniczej. Trzeci paplot podporządkowany został formującym się jednostkom przeznaczonym

mów natury organizacyjno-szkoleniowej, które starano się w miarę możliwości rozwiązywać¹⁸. Poświęcono więcej uwagi na organizację podsystemu obserwacji wzrokowej, który objął zasięgiem zachodnią, częściowo północną i południową granicę naszego kraju. Zorganizowanie systemu obserwacji wzrokowej okazało się bardzo trudne, ponieważ wymagało zgrania setek ludzi rozsianych po całym kraju, słabo wyszkolonych, i wyposażonych w przestarzałe środki łączności. W rezultacie należy stwierdzić, że wymagał on radykalnej poprawy głównie w zakresie wyposażenia w stacje radiolokacyjne¹⁹. Wiele praktycznych aspektów organizacji nowoczesnego systemu OP wymagało wypracowania teoretycznych podstaw wykorzystania dużej – jak na owe czasy – liczby środków OPL²⁰. W tych warunkach utworzono Wojska Obrony Powietrznej Kraju (WOPK)²¹, które uzyskały wysoki status rodzaju sił zbrojnych. Decyzja o powołaniu WOPK świadczyła o preferowaniu dwóch niezależnych od siebie systemów, które tworzyły wojska OPL i wojska OPK.

Reasumując należy stwierdzić, że warunki do rozwoju OPL w pierwszym dziesięcioleciu po zakończeniu II wojny światowej były bardzo złożone, przynajmniej z kilku względów.

Po pierwsze wytworzyła się specyficzna sytuacja międzynarodowa, wynikająca z rozpadu koalicji antyhitlerowskiej i powstania dwóch państw niemieckich. To także czas rozpoczęcia światowego wyścigu zbrojeń.

do obrony przeciwlotniczej kraju. W 1951 r. zorganizowano dwie dywizje artylerii przeciwlotniczej (11. i 16.), każdą w składzie czterech pułków, 104 Pułk Artylerii Przeciwlotniczej i dywizjony przeciwlotnicze w składzie ogólnowojskowych związków taktycznych piechoty i pancernych. Zorganizowano także trzy samodzielne kompanie obserwacyjno-meldunkowe (5., 8. i 14.) oraz plutony przeciwlotnicze w oddziałach piechoty, zmechanizowanych i czołgów. Szerzej zob. M. Kopczewski, *Obrona powietrzna...*, s. 235–239.

¹⁸ Z inicjatywy Inspektoratu Obrony Przeciwlotniczej, który funkcjonował w latach 1945–1949, minister obrony narodowej rozkazem nr 075/org z 15 IV 1948 r. nakazał utworzenie Oficerskiej Szkoły Artylerii Przeciwlotniczej (OSAPlot), w celu przygotowania kadr przeciwlotniczych dla sił zbrojnych. W lipcu 1951 r. utworzono Oficerską Szkołę Radiotechniczną; T. Jauer, *Tarcza przeciwlotnicza*, Warszawa 2003, s. 40.

¹⁹ 21 IX 1951 r. rząd podjął decyzję w sprawie przygotowania i produkcji radarów dla potrzeb sił zbrojnych. Przygotowania do wprowadzenia stacji radiolokacyjnych podjęto na przełomie 1951 i 1952 r. w Wojskowej Akademii Technicznej (WAT). Pozytywne rezultaty próbnej eksploatacji pięciu prototypowych egzemplarzy polskich radarów Nysa-A, opracowanych przez Zakłady Radiowe im. Kasprzaka w Warszawie, skłoniły władze państwowe do powołania w 1954 r. Zakładów Radiowych T-1, przekształconych później w Warszawskie Zakłady Radio-We Rawar (WZR Rawar), które miały zajmować się produkcją urządzeń radiolokacyjnych.

²⁰ R. Kuriata, *Obrona powietrzna wojsk lądowych...*, s. 294.

²¹ W grudniu 1954 r. połączono Dowództwo Wojsk Obrony Przeciwlotniczej Obszaru Kraju z Dowództwem Wojsk Lotniczych i powołano Dowództwo Wojsk Lotniczych i Obrony Przeciwlotniczej Kraju. Po pięciu latach funkcjonowania i przeanalizowaniu zebranych doświadczeń, decyzją ministra obrony narodowej z 20 lutego, dokonano kolejnej reorganizacji DWL i OPL Kraju, wydzielając z jego składu Dowództwo Wojsk Obrony Przeciwlotniczej Obszaru Kraju.

Po drugie, był to trudny okres ze względu na zachodzące w kraju przemiany społeczno-polityczne. W aspekcie rozwoju OP są to lata znacznego regresu i stagnacji. Niewątpliwym wpływem na taki stan rzeczy miała demobilizacja i przechodzenie wojsk na strukturę pokojową. Szczególnie wyraźnie było to widoczne w przypadku wojsk OPL, gdzie nastąpiło drastyczne zmniejszenie stanów jednostek artylerii przeciwlotniczej i rozwiązano służbę obserwacyjno-meldunkową. Co prawda opracowano kilka koncepcji obrony przeciwlotniczej państwa²², ale żadna z nich nie została zrealizowana – głównie ze względu na problemy ekonomiczne, brak organów odpowiedzialnych za opracowanie planów rozwoju OP czy też brak własnego przemysłu zbrojeniowego.

Po trzecie – to okres intensywnej odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych, które przyniosły straty około 40 proc. majątku narodowego. Były to lata realizacji trzyletniego planu (1947–1949), w ramach którego zasiedlano Ziemie Odzyskane, przeprowadzano reformę rolną i nacjonalizację przemysłu²³. Odbudowa kraju była utrudniona przez masowe i zorganizowane grabienie terenów Polski z maszyn i innych zasobów materialnych.

Po czwarte, państwo zostało zmuszone do podpisania wielu umów gospodarczych z ZSRS, bardzo niekorzystnych dla polskiej gospodarki²⁴. W tym okresie rozpoczęto także kolektywizację rolnictwa. Poza tym trwała również przebudowa społeczna kraju (migracja ludności²⁵, urbanizacja). Przynależność Polski do bloku państw socjalistycznych utrwaliło członkostwo w strukturach

²² Mam tu na myśli koncepcję obrony powietrznej kraju z 14 V 1945 r. opracowaną przez Oddział OPL, pn. „Projekt organizacji obrony przeciwlotniczej Polski”. Ogólna idea koncepcji sprowadzała się do podziału kraju na sześć okręgów wojskowych. W każdym z nich OPL miał kierować dowódca obrony przeciwlotniczej okręgu wojskowego. Strukturę systemu miały tworzyć armaty przeciwlotnicze średniego i małego kalibru, przeciwlotnicze karabiny maszynowe, stacje reflektorów, stacje radiolokacyjne i samoloty myśliwskie. W organizacji obrony powietrznej Polski zakładano obronę punktową trzynastu miast (najważniejszych obiektów przemysłowych, administracyjno-politycznych, dowództw OW i ZT). Innym dokumentem dotyczącym rozwoju OPL była koncepcja obrony powietrznej z 25 VII 1947 r., był to projekt rozwoju artylerii przeciwlotniczej i obrony przeciwlotniczej na lata 1947–1948. Zakładał wykorzystanie istniejącego (wojennego) sprzętu artylerii przeciwlotniczej. Szerzej zob. M. Kopczewski, *Obrona powietrzna...*, s. 212–214.

²³ Był to Plan Odbudowy Gospodarczej, obejmujący lata 1947–1949, uchwalony w lipcu 1947 r.

²⁴ Istotny wpływ na kształtowanie handlu polsko-radzieckiego miała umowa z 16 VIII 1945 r., która określiła 15-procentowy udział Polski w reparacjach radzieckich otrzymywanych z Niemiec, a jednocześnie zobowiązywała nasz kraj do wielkich dostaw węgla po znacznie zaniżonych cenach (10-krotnie niższych od cen światowych). Ta nieekwiwalentna wymiana praktykowana była do połowy lat pięćdziesiątych i objęła 54 mln ton węgla. Straty finansowe poniesione przez Polskę z tego tytułu sięgnęły 631 mln USD.

²⁵ Do 1950 r. na ziemiach zachodnich osiedliło się blisko 3 mln osób wcześniej zamieszkujących województwa centralne i wschodnie, co stanowiło 49 proc. ich mieszkańców, a blisko 1,6 mln osób przybyło z ZSRS (27 proc.). Powojenne ruchy migracyjne objęły także zamieszkującą na wschodzie Polski ludność białoruską i ukraińską. Do końca 1946 r. przesiedlono: 20 tys.

gospodarczych (od 1949 r. w Radzie Wzajemnej Pomocy Gospodarczej) i wojskowo-politycznych (od 1955 r. w Układzie Warszawskim) tychże państw. Dobrze rozwijające się kontakty handlowe z Zachodem zostały zakłócone, a następnie zamrożone, na skutek odrzucenia przez Polskę Planu Marshalla²⁶.

Po piąte – w wyniku powstałych napięć politycznych i zagrożenia Polski, które oceniono z punktu widzenia przynależności do obozu państw socjalistycznych, wymuszona została rozbudowa potencjału obronnego. Pozytywnym czynnikiem z perspektywy rozwoju armii, w tym także OP, była realizacja w latach 1950–1955 uprzemysłowienia kraju w ramach planu sześcioletniego²⁷. Głównie chodziło o rozwój przemysłu ciężkiego, zbrojeniowego, maszynowego i energetycznego²⁸. Dozbrojenie Wojska Polskiego wynikające z planów rozwoju spowodowało uchwalenie nowego budżetu, który na produkcję zbrojeniową w latach 1950–1955 zakładał kwotę 245 mld zł, równoległe wyznaczając limity importu sprzętu wojskowego z ZSRS na 32,5 mld zł (13,2 proc. produkcji krajowej). W praktyce większość uzbrojenia dla wojska musiała być pozyskiwana z ZSRS. W celu realizacji tego planu, w grudniu 1949 r. sejm uchwalił nowe kredyty wojskowe, zmieniono również założenia planu 6-letniego (działania te zlecił marszałek Konstanty Rokossowski). W wyniku tego, wydatki na zbrojenia w latach 1949–1954 osiągnęły 15 proc. dochodu narodowego, a inwestycje w sektor zbrojeniowy realizowano często kosztem inwestycji cywilnych, co w połowie lat pięćdziesiątych doprowadziło do przejściowego załamania gospodarczego kraju. W zakładach zbrojeniowych zgromadzono najlepsze kadry specjalistów i zastosowano silne materialne bodźce płacowe dla załóg. Militaryzacja gospodarki w istotny sposób wpłynęła na ukształtowanie się struktury

Litwinów, 37 tys. Białorusinów i 481 tys. Ukraińców; J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka polski w XX wieku*, Warszawa 1998, s. 186–187.

²⁶ Plan Marshalla przewidywał pomoc gospodarczą USA dla zniszczonych w czasie wojny krajów europejskich. Jednym z powodów jego powstania był próba powstrzymania i ograniczenia wpływów komunistycznych. Pod wpływem sowieckim nasz kraj wycofał w lipcu 1947 r. swój akces, mimo że bardzo potrzebował dostaw dóbr służących odbudowie kraju. Od 1948 r. Polska coraz silniej wiązała się gospodarczo ze Związkiem Sowieckim i jego satelitami. ZSRS oferując w miejsce marshallowskiej pomoc finansową, techniczną i towarową, stawał się ponownie głównym dostawcą niezbędnych dla naszej gospodarki surowców i materiałów oraz gotowych obiektów przemysłowych, maszyn i urządzeń. Import inwestycyjny umożliwiły radzieckie kredyty finansowe i towarowe, coraz częściej adresowane do sektora zbrojeniowego.

²⁷ Oficjalna nazwa tego planu: „Sześcioletni Plan Rozwoju Gospodarczego i Budowy Podstaw Socjalizmu na lata 1950–1955”.

²⁸ Zgodnie z wytycznymi planu sześcioletniego z 1948 r. dochód narodowy w latach 1950–1955 miał wzrosnąć w granicach 70–80 proc. Do momentu opracowania tego planu w 1950 r. powyższy wskaźnik powiększono do 112 proc. Radykalnie zmieniono wskaźnik wzrostu produkcji przemysłowej, z 85–95 proc. na 158 proc., z uwagi na konieczność wzmocnienia potencjału obronnego Polski. Było to nawiązanie do poważnego zaostrzenia się sytuacji międzynarodowej po wybuchu konfliktu koreańskiego w czerwcu 1950 r.

przemysłu. W rezultacie plany wszechstronnej industrializacji zastąpił utajniony program rozbudowy wybranych tylko dziedzin przemysłu, które były potrzebne do produkcji uzbrojenia i zasilania materiałowego armii²⁹.

Po szóste, w odróżnieniu od innych państw europejskich, w Polsce rozwój OP ograniczono tylko do zwiększenia liczby jednostek artylerii przeciwlotniczej, które w przeważającej części bazowały na uzbrojeniu z lat II wojny światowej. Pozbawione były również sprzętu radiolokacyjnego. W sytuacji formowania nowych jednostek artylerii przeciwlotniczej wystąpiło duże zapotrzebowanie na specjalistyczne kadry przeciwlotnicze. Wytworzyły się więc korzystne warunki do rozwoju ośrodków szkolenia i szkół wojskowych, w tym głównie Oficerskiej Szkoły Artylerii Przeciwlotniczej w Koszalinie. W stosunkowo krótkim czasie rozwój szkolnictwa zaowocował zasileniem jednostek artylerii przeciwlotniczej kadrami wojskową o dobrym poziomie przygotowania specjalistycznego³⁰.

Po siódme, zmienił się również obszar kraju w porównaniu z okresem międzywojennym – z 390 tys. km kw. do 312 km kw. Z gospodarczego punktu widzenia zmian granic nie można ocenić jednoznacznie, ponieważ z jednej strony nastąpiło zmniejszenie obszaru Polski o blisko 20 proc. i pobawienie jej wielu bogactw naturalnych, z drugiej zaś w skład nowej przestrzeni ekonomicznej kraju weszły dobrze zagospodarowane i posiadające liczne kopalnie ziemie nad Odrą i Bałtykiem³¹. Skutkiem zmian granic i powojennych migracji był wzrost poziomu urbanizacji kraju z 32 do 39 proc. oraz spadek udziału ludności utrzymującej się z rolnictwa z 60 do 47 proc. w 1950 r. Starty biologiczne, a następnie wysoki powojenny przyrost urodzeń sprawiły, że wzrósł udział młodzieży i dzieci w ogólnej liczbie ludności³². Z wojskowego punktu widzenia zmiana granic wymuszała opracowanie od podstaw systemu zapewnienia ich ochrony i nienaruszalności w wymiarze lądowym, morskim i powietrznym. Nowy kształt terytorium kraju wymagał również opracowania racjonalnego planu dyslokacji jednostek przeciwlotniczych i wspierających, tak aby mogły one

²⁹ Generalnie kierunek przemian strukturalnych przemysłu polskiego w latach 1950–1953 zdecydowanie naśladował radziecką industrializację z lat trzydziestych. Pod presją programów ekonomicznych oraz sytuacji politycznej na świecie zdecydowano się na rozbudowę tradycyjnych kapitałochłonnych gałęzi przemysłu oraz daleko posuniętą jego militaryzację.

³⁰ S. Kopczewski, *Obrona przeciwlotnicza Wojska Polskiego w latach 1919–1994*, Koszalin 1994.

³¹ Włączenie do ZSRS ziem zabużańskich pozbawiło Polskę ok. 75 proc. przedwojennych złóż ropy naftowej, którym towarzyszył gaz i wosk ziemny. Utraciliśmy bogate złoża soli potasowej, których produkcja pokrywała zapotrzebowanie kraju. Poza granicami znalazła się jedna trzecia przedwojennych zasobów soli kamiennej, węgla brunatnego, kwarcu i skał budowlanych; J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka polski w XX wieku...*, s. 183.

³² Należy jednak pamiętać o tym, że liczba ludności zamieszkującej Polskę w 1950 r. była o blisko 10 mln mniejsza niż w momencie wybuchu II wojny światowej. Stan z 1939 r. osiągnięto dopiero w 1978 r., kiedy liczba ludności Polski ponownie wyniosła 35,1 mln osób.

w jak najlepszy sposób realizować swoje zadania³³. Wymagało to rozwiązania wielu problemów organizacyjnych na płaszczyźnie cywilno-wojskowej, w tym współdziałania z Ministerstwem Transportu i innymi instytucjami administracji państwowej. Szczególnie złożony był obszar uzgodnień w zakresie wykorzystania przestrzeni powietrznej dla ruchu samolotów wojskowych i cywilnych³⁴.

Po ósme – bardzo duży wpływ na rozwój OP w Polsce miały niewątpliwie założenia doktrynalne, wynikające z przynależności do Układu Warszawskiego, który powstał 5 maja 1955 r. W tym względzie należy stwierdzić, że zbyt często bezkrytycznie przyjmowane w wojsku rozwiązania sowieckie, w dużej mierze zahamowały rozwój narodowej myśli wojskowej³⁵.

Lata 1956–1962 to okres rozwoju jakościowego OP. Polegał on na przeobrażaniu jednostek artylerii przeciwlotniczej w nowy sprzęt zakupiony głównie w ZSRS. Wszystkie oddziały artylerii przeciwlotniczej wyposażono w radiolokacyjne stacje wstępnego poszukiwania: P-18, P-10 i P-12, Nysa³⁶. W ramach rozwoju wprowadzano do wojska OPL stacje radiolokacyjne JAWOR polskiej produkcji i stację radziecką P-15. Rozpoczęto także modernizację już używanych radarów i reorganizowano dotychczasowe struktury jednostek przeciwlotniczych³⁷. Wraz z dostawami sprzętu powstawały kolejne kompanie radiotechniczne, co wpłynęło na stopniowe likwidowanie posterunków obserwacji wzrokowej drugiej i pierwszej linii³⁸. Realizacja w jednym czasie rozwoju ilościowego i jakościowego artylerii przeciwlotniczej doprowadziła do stworzenia

³³ Zob. A. Radomyski, *Rozwój artylerii przeciwlotniczej Wojska Polskiego w czasie drugiej wojny światowej i latach pięćdziesiątych XX wieku*, „Zeszyty Naukowe WSOSP” 2016, nr 3, s. 82–83.

³⁴ Loty pasażerskie i pocztowe podjęło przedsiębiorstwo państwowe Polskie Linie Lotnicze LOT, które stopniowo uruchamiało nowe połączenia lotnicze. Transport lotniczy, bazujący głównie na taborze importowanym z ZSRS, rozwijał się dość dynamicznie. Do 1949 r. uruchomiono połączenia z ośmioma państwami i siedemnastoma miastami. Szczególnie dużym powodzeniem, ze względu na niski jeszcze poziom usług PKP, cieszyły się loty na liniach krajowych. Na wielkość przewozów na trasach zagranicznych silny wpływ wywierała sytuacja polityczna w Europie (początek „zimnej wojny”). Do 1949 r. przewozy pasażerskie znacznie przekroczyły poziom z roku 1938.

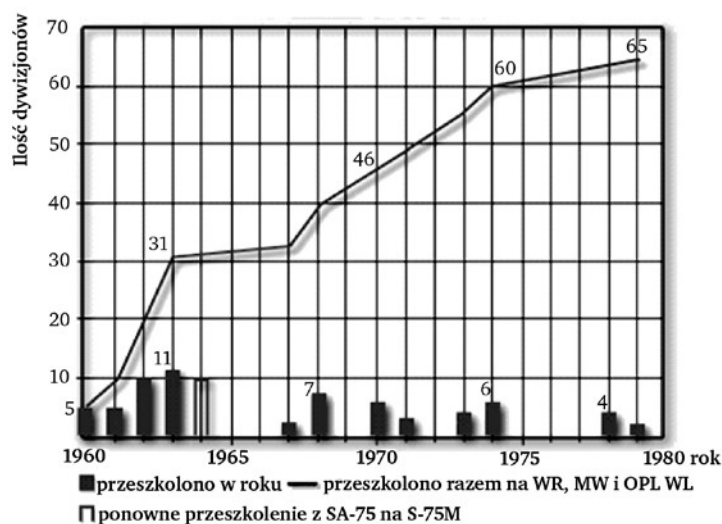
³⁵ Zob. M. Breń, *Obrona przeciwlotnicza w działaniach obronnych*, Warszawa 1950, s. 432–439; W. Keller, *O obronie przeciwlotniczej w działaniach obronnych*. „Myśl Wojskowa” 1954, z. 1, s. 40; C. Isajew, *Radiolokacja i jej zastosowanie w wojsku*, „Myśl Wojskowa” 1952, nr 11.

³⁶ Do 57 mm armat przeciwlotniczych wprowadzono przeliczniki analogowe PAUZO-6-60 i artyleryjskie stacje radiolokacyjne RSA typu SON-4 i SON-9 oraz podwójnie sprzężone samobieżne armaty przeciwlotnicze kalibru 57 mm wz. ZSU-57-2.

³⁷ W latach 1966–1967 przeformowano dywizyjony związków taktycznych (DZ, DPanc) w pułki artylerii przeciwlotniczej.

³⁸ Pod koniec grudnia 1954 r. pracowały 32 stacje radiolokacyjne, ale już pod koniec 1955 r. na uzbrojeniu było 65 stacji radiolokacyjnych (na 202 przewidziane w etacie). W tym czasie Wojska Lotnicze i Obrony Przeciwlotniczej OK (obszaru kraju) liczyły prawie 73 tys. żołnierzy, z czego na tworzące się Wojska Radiotechniczne przypadało prawie 10 tys.; M. Sikora, *59-lecie Wojsk Radiotechnicznych Sił Powietrznych*, „Przegląd Sił Powietrznych” 2009, nr 10.

w 1962 r. w wojskach lądowych nowego rodzaju wojsk – Wojsk Obrony Przeciwlotniczej. Od 1967 r. w skład uzbrojenia pododdziałów przeciwlotniczych zaczęły wchodzić nowe zestawy artyleryjskie: ZSU-23-4 i ZU-23-2 produkcji sowieckiej. Szczególnie ważny był jednak proces rakietyzacji wojsk OPL. Wynikało to również z tego, że polski system OPK, będący częścią systemu obrony powietrznej Układu Warszawskiego, wymagał szybkiej poprawy. W 1960 r. zapoczątkowano proces wprowadzenia do jednostek artylerii OPL zestawów raketowych S-75M „Wołchow” produkcji sowieckiej. Na bazie tych zestawów średniego zasięgu zorganizowano system obrony przeciwlotniczej szczególnie ważnych obiektów na terenie kraju, do których należały: Warszawa, Śląsk, Poznań i Trójmiasto. Rozpoczęto również szkolenie personelu, w tym obsług bojowych, na ten typ rakiet.

Rys. 1. Dynamika formowania dywizjonów ogniowych i technicznych w wojskach OPK w latach 1960–1979

Źródło: Z. Przęzak, *Wspomnienia i refleksje przeciwlotnika 1964–1998*, <http://wria.pl>

Zreorganizowano także organy dowodzenia wojskami OPL, tworząc stanowiska dowodzenia szefów WOPL, oddziały dowodzenia i rozpoznania (radio-techniczne i łączności). Jednym z istotnych mankamentów w funkcjonowaniu podsystemu dowodzenia OPL w wojskach lądowych było podwójne podporządkowanie spraw obrony przeciwlotniczej dwom pionom funkcjonalnym: zastępcom dowódców ds. artylerii przeciwlotniczej i szefom OPL³⁹. Ta dwiistość struktur nie sprzyjała właściwej organizacji szkolenia i przygotowania

³⁹ *System dowodzenia obroną powietrzną kraju*, Warszawa 1971, s. 6.

jednostek obrony przeciwlotniczej do walki z przeciwnikiem powietrznym. Nie miała również charakteru systemowego⁴⁰. Problem dwoistości struktur dowodzenia starano się wyeliminować w latach 1959–1961, tworząc na poszczególnych szczeblach organizacyjnych wojsk lądowych organy dowodzenia; szefostw OPL i szefów OPL od szczebla centralnego MON, przez okręgi wojskowe do związków taktycznych włącznie⁴¹. Głównym zadaniem do rozwiązania przez Szefostwo OPL Wojsk było opracowanie koncepcji organizacji podsystemu dowodzenia, rażenia oraz perspektywicznych planów rozwoju w dziedzinie uzbrojenia i wyposażenia technicznego, szkolenia kadr przeciwlotniczych, struktur jednostek OPL, planów mobilizacyjnych, regulaminów, instrukcji i pomocy naukowych⁴². Zmiany organizacyjne w OPL zbiegły się z opracowaniem przez zespół kierowany przez marszałka Polski Mariana Spychalskiego pierwszej polskiej doktryny wojennej po II wojnie światowej pn. „Podstawowe założenia ludowej obronności”. Pod koniec lat sześćdziesiątych opracowana została kolejna doktryna, którą wdrożono w życie w 1973 r.

Podsumowując ten okres rozwoju OPL należy stwierdzić, że zarówno w kontekście praktycznym, jak i teoretycznym, był to zdecydowanie ciekawszy okres od poprzedniego. Poza dużym przyrostem liczby środków, zdecydowanej poprawie uległa ich jakość. Dotyczy to zasadniczo artylerii przeciwlotniczej, radiolokacyjnych środków rozpoznania i kierowania ogniem oraz powstania specjalistycznych organów dowodzenia. To również okres dużego wysiłku teoretycznego. Na gruncie doświadczeń II wojny światowej i konfliktu koreańskiego oraz trwającej wówczas wojny w Wietnamie, podjęto wysiłek zoptymalizowania najważniejszych aspektów OP. Pomimo tego w dalszym ciągu często bezkrytycznie importowano sowieckie założenia teoretyczne i praktyczne, co w poważny sposób ograniczało naukowo uzasadnioną działalność poznawczą⁴³. Bazując na doświadczeniach sowieckich z toczącej się wojny w Wietnamie, a także wojny sześciodniowej między Izraelem a państwami arabskimi

⁴⁰ R. Kuriata, A. Radomyski, S. Miodek, *Dowodzenie w obronie powietrznej*, cz. 1: *Teoria i praktyka*, Warszawa 2003, s. 103.

⁴¹ 4 VI 1959 r. Rozkazem nr 27 MON przy Inspektoracie Szkolenia MON powołano Szefostwo Obrony Przeciwlotniczej – organ kierowania obroną przeciwlotniczą wojsk lądowych. W 1961 r. dotychczasowa nazwa tego szefostwa została zmieniona na Szefostwo Wojsk Obrony Przeciwlotniczej. Zmiana ta była podyktowana głównie potrzebą dostosowania nazwy organu kierującego obroną przeciwlotniczą wojsk do ówczesnego stanu organizacyjnego, w którym jednostki OPL stanowiły już oddzielny rodzaj wojsk.

⁴² Szerzej zob. M. Kopczewski, *Obrona powietrzna wojsk lądowych w latach 1919–2000...*, s. 250–251.

⁴³ Zob. W. Kostrzewski, *Tendencje rozwojowe współczesnej OPL i jej podstawowych środków*, Warszawa 1957; W. Szczepucha, *O współdziałaniu artylerii przeciwlotniczej wojsk na szczeblach operacyjnych*, „Myśl Wojskowa” 1963, nr 1; J. Nowotarski, *Z zagadnień terenowej obrony przeciwlotniczej*, „Myśl Wojskowa” 1956, nr 1; S. Piuro, *Systemy ostrzegania OPL w ZT*, „Myśl Wojskowa” 1960, z. 3, s. 61.

w 1967 r.⁴⁴, wypracowano określone założenia organizacyjne dla systemu OP. Dominowała w nich koncentracja wysiłku na najważniejszych obiektach, stanowiących obecnie infrastrukturę krytyczną państwa.

Dużo uwagi poświęcano współdziałaniu wszystkich elementów (podsystemów), manewrowi i centralizacji dowodzenia. Z perspektywy OP podniesiono wówczas do rangi poważnego problemu odmienność niszczenia środków napadu powietrznego (ŚNP) – samolotów, śmigłowców, bezzałogowych aparatów latających i rakiet. Bojowe zastosowanie śmigłowców w wojnie wietnamskiej dowodziło ich dużej skuteczności, ale także odsłoniło ich słabe strony konstrukcyjne. Niewątpliwie poza słabościami śmigłowce bojowe udowodniły, że są trudne do zniszczenia przez środki OPL. Wynikało to zasadniczo z możliwości działania na bardzo małych wysokościach, wykorzystywania zasłon terenowych oraz krótkiego czasu przebywania w strefie ognia przeciwniczego mierzonego sekundami. Użycie śmigłowców w działaniach wojennych spowodowało, że przeżywająca od końca II wojny światowej swój zmierzch artyleria przeciwlotnicza wróciła powtórnie do łask. Wchodzące w skład uzbrojenia wojsk lądowych samobieżne zestawy artyleryjskie ZSU-57-2, ZSU-23-4, ZU-23-2 czy 57 mm armaty przeciwlotnicze S-60 stały się głównymi środkami walki ze śmigłowcami. Konflikt w Wietnamie potwierdził ponadto sens masowanego charakteru użycia ŚNP. Na bazie tych doświadczeń postulowano skupianie wysiłku OPL tylko na wybranych kierunkach, do osłony najważniejszych obiektów⁴⁵. Rozwój sposobów pokonywania OPL przez lotnictwo w Wietnamie i na Bliskim Wschodzie zainicjował długi proces kompleksowych badań nad problematyką skutecznego zwalczania celów powietrznych na małych i bardzo małych wysokościach, działających w warunkach silnych zakłóceń radioelektronicznych. Opracowano wówczas i wdrożono zasady tworzenia pola radiolokacyjnego w pasie armii i frontu. Bazując na doświadczeniach z wojen w Wietnamie i na Bliskim Wschodzie zaczęto preferować strefową i strefowo-obiektową metodę osłony. Więcej uwagi niż w przeszłości poświęcono zagadnieniom maskowania operacyjnego, zachowania żywotności bojowej poszczególnych podsystemów, tworzenia i działania doraźnych przeciwlotniczych oddziałów zaporowych oraz utrzymywania ruchomych odwodów rakiet. Analizując sposób organizacji i funkcjonowania systemów OP w wojnie wietnamskiej i działaniach wojennych na Bliskim Wschodzie dostrzeżono konieczność uwzględnienia w jego konstruowaniu różnic wynikających z charakteru poszczególnych obiektów. Miało to prowadzić do jak najlepszego

⁴⁴ Szerzej zob. A. Radomyski, *Gorące niebo nad Bliskim Wschodem. Obrona powietrzna w wojnach izraelsko-arabskich 1967–1982*, Toruń 2007.

⁴⁵ Szczegóły dotyczące organizacji systemu OPL i OP kraju i wojsk w czasie wojny w Wietnamie zob. *idem*, *Obrona powietrzna we współczesnych konfliktach zbrojnych. Wietnam 1964–1973*, Warszawa 2005; *idem*, *Wietnamska tarcza przeciwlotnicza*, Toruń 2009.

wykorzystania walorów bojowych poszczególnych środków rażenia (rakietowych i artyleryjskich). Do najważniejszych zasad obowiązujących przy tworzeniu systemu OP zaliczano zmasowanie i komplementarność. Uzasadniając ich wagę podkreślano, że żaden środek OPL nie jest w stanie wykonać zadań osłony samodzielnie, lecz konieczne staje się zmasowane użycie różnych środków (np. rakiet uzupełniających artylerii przeciwlotniczej), które będą się wzajemnie uzupełniać. Taktyka wojsk OPL wzbogaciła się w latach siedemdziesiątych o szczegółowe metodyki rozwiązywania problemów współdziałania, określania skuteczności środków walki, zasilania materiałowo-technicznego oraz dydaktyki szczegółowej⁴⁶. Pojawiły się również pierwsze próby syntezy teorii OP, które zostały uwzględnione w koncepcjach tzw. systemów wojen gwiazdnych. Ważnym problemem do rozwiązania pozostawało ustalenie wzajemnych relacji między wojskami OPL wojsk lądowych, a jednostkami wojsk OPK. Główny problem tkwił w rozdzielności funkcjonalnej i organizacyjnej tych dwóch systemów. Wojskom OPK powierzono zadanie obrony powietrznej najważniejszych obiektów i obszarów administracyjno-przemysłowych na terenie kraju. W czasie pokoju liczone, że będą one w stanie wcześniej uprzedzić o ewentualnym zagrożeniu powietrznym Układu Warszawskiego i jako pierwsze przystąpią do działania. Głównie z tych właśnie względów miały one charakter stacjonarny, który umożliwiał najefektywniejsze wykorzystanie potencjału raketowego, radiotechnicznego i dowodzenia Wojsk OPK⁴⁷. Świadomość tego była jedną z głównych przyczyn dążenia do centralizacji dowodzenia, szczególnie w zakresie bezpośredniego kierowania ogniem środków walki⁴⁸. Ponadto wykonanie zadań przez wojska OPK wymagało utrzymania ciągłych dyżurów bojowych, co wpływało na wzrost „etatochłonności” tego rodzaju sił zbrojnych⁴⁹. W odniesieniu do OPL wojsk lądowych, zgodnie z założeniami teoretycznymi miała ona zapewnić głównie osłonę wojskom prowadzącym działania wojenne poza granicami kraju (na froncie zewnętrznym), a więc poza parasolem osłony wojsk OPK. Ze względu na wymóg dużej mobilności, jednostki przeciwlotnicze były wyposażane w środki rozpoznania, rażenia i dowodzenia o dużych właściwościach manewrowych⁵⁰.

⁴⁶ Zob. A. Radomyski, K. Dobija, *Podręcznik przeciwlotnika (wydanie drugie poprawione i rozszerzone)*, Warszawa 2014, s. 62–63.

⁴⁷ Jedynym manewrowym elementem Wojsk OPK było lotnictwo myśliwskie, silnie związane z infrastrukturą lotniskową. Jednocześnie zdawano sobie sprawę z tego, że wykonywanie zadań bojowych w okresie pokoju wymaga daleko posuniętej ostrożności w dysponowaniu techniką bojową. Ostrożność ta miała na celu niedopuszczenie do tragicznych pomyłek w kwalifikowaniu naruszcycieli przestrzeni powietrznej.

⁴⁸ Zob. *Organizacja pracy bojowej i wyposażenie stanowiska dowodzenia Wojsk OPK*, Warszawa 1981 s. 9.

⁴⁹ *Podstawy obrony powietrznej...*, s. 16.

⁵⁰ *Ibidem*.

Wspomniana wcześniej rozdzielność organizacyjna i funkcjonalna Wojsk OPL, lądowych i Wojsk OPK sprawiła, że rozwijały się niezależnie od siebie przez kolejne trzydzieści lat. Pomimo zmian strukturalnych w Wojskach OPL jest to nadal jeden z kluczowych problemów utrudniających stworzenie jednolitego systemu OP. Szczególnie jest on widoczny przy każdej próbie integracji wszystkich rodzajów sił zbrojnych w jeden narodowy system obrony powietrznej. Jedną z głównych trudności w osiąganiu zintegrowanego systemu OP była i jest nadal luka technologiczna. Wynikała ona z coraz większych opóźnień technologicznych naszego przemysłu w stosunku do krajów najbardziej rozwiniętych. Jej źródło tkwiło w niedostatecznym postępie naukowo-technicznym i małym udziale Polski w międzynarodowej wymianie myśli technicznej. O luce technologicznej świadczy między innymi to, że Polska, której udział w światowej produkcji przemysłowej w 1970 r. wyniósł 2 proc., posiadała zaledwie 0,1 proc. komputerów działających na świecie. Wskaźnik nasycenia komputerami w USA był 70 razy, a w Wielkiej Brytanii 18 razy wyższy niż w Polsce.

Możliwości zdynamizowania prac nad rozwojem systemu OP ograniczała również wciąż trudna sytuacja ekonomiczna państwa. Istotną rolę w tym względzie odgrywała silnie zróżnicowana dynamika wzrostu dochodu narodowego, którego roczny przyrost wahał się w granicach 2–9 proc.⁵¹ Poważnym problemem była także dysproporcja w rozwoju gospodarczym kraju, a proces industrializacji w niewielkim tylko stopniu wpłynął na modernizację struktury ekonomiczno-społecznej. Scentralizowany system kierowania gospodarką uniemożliwiał wdrażanie intensywnych metod gospodarowania. W konsekwencji cały omawiany okres charakteryzował się petryfikacją systemu ekonomicznego stworzonego na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, nieco skorygowanego w latach 1957–1958. Niski poziom rozwoju ekonomicznego kraju i nienadążanie za trendami w gospodarce światowej potwierdzały niskie wyniki handlu zagranicznego⁵².

W 1970 r. zysk z eksportu na jednego mieszkańca, liczony w dolarach, wynosił 108, co odpowiadało poziomowi Chile i Iraku. Wśród krajów RWPG gorszą pozycję pod tym względem miały tylko Rumunia i ZSRS⁵³. Wysoki odsetek ludności zatrudnionej w rolnictwie związany był z niskim poziomem uprze-

⁵¹ Zjawiskiem dokumentowanym przez polskie statystyki był systematyczny spadek wskaźnika przyrostu dochodu narodowego wytworzonego w poszczególnych okresach pięcioletnich. W pięcioletku 1956–1960 wyniósł on 6,6 proc., w latach 1961–1965 – 6,25 proc., a w okresie 1966–1970 – 6 proc. Przytoczone dane świadczą o stopniowym wygaszaniu wzrostu gospodarczego.

⁵² Zob. W. Jarząbek, *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*, Warszawa 2008.

⁵³ Obraz struktury gospodarczej Polski w 1970 r. prezentują również dane dotyczące zatrudnienia. W sektorze I (rolnictwo i leśnictwo) zatrudnionych było 37 proc. ogółu ludności czynnej zawodowo, w sektorze II (przemysł i budownictwo) – 36 proc., a w III (usługi) – 27 proc.

mysłowania i stawiał Polskę w grupie państw słabiej rozwiniętych gospodarczo, a niewielki odsetek zatrudnionych w usługach dowodził niskiego poziomu stopy życiowej ludności. Sytuacja była tym trudniejsza, że przełom lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przyniósł wyraźne załamanie podstawowych wskaźników charakteryzujących warunki bytowe społeczeństwa. Widoczne to było w kontekście dochodów realnych ludności z tytułu prac i świadczeń społecznych, które od 1967 r. rosły zaledwie w granicach 1–2 proc. Niski był także przyrost płac realnych. Podsumowując można stwierdzić, że na początku lat siedemdziesiątych pozycja Polski na gospodarczej mapie Europy niewiele różniła się od zajmowanej w 1938 r. Pomimo problemów natury gospodarczej, od początku lat siedemdziesiątych kontynuowano rozpoczęty już pod koniec lat sześćdziesiątych proces modernizacji jednostek przeciwlotniczych. Zmiany te zbiegły się z wejściem w życie kolejnej doktryny wojennej w 1973 r. Doktryna ta została przedstawiona w dokumencie „Węzłowe założenia obronne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” i obowiązywała do 1989 r. Według niej, Polska na wypadek wojny wywołanej przez państwa NATO miała wziąć udział w działaniach zbrojnych w ramach Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego, wydzielając do ich składu wojska operacyjne w sile Frontu, tworzące tzw. układ zewnętrzny. Jednocześnie dla obrony terytorium kraju przed napadem środków powietrznych (lotnictwa i rakiet), desantami powietrznymi i morskimi oraz działaniami grup dywersyjnych utworzony został „układ wewnętrzny” złożony z: wojsk obrony powietrznej kraju (OPK), wojsk obrony terytorialnej (OT) oraz jednostek zmilitaryzowanych w ramach obrony cywilnej. W czasie mobilizacji planowano powołać ok. 1,1 mln żołnierzy, z czego 450 tys. miały stanowić wojska operacyjne tworzące Front Polski, a 650 tys. wojska przeznaczone do obrony terytorium kraju.

Po II wojnie światowej na kształt systemów OPL, w tym także polskich sił zbrojnych, główny wpływ miały ówczesne doktryny wojenne. Mam tu na uwadze również doktrynę wojenną Polski, która była ściśle powiązana z celami i zadaniami państw Układu Warszawskiego. W powojennej Polsce, ze względu na zaistniałą sytuację polityczną i militarną, system OP kształtowano według wzorów sowieckich. Brak własnych urządzeń radiolokacyjnych i zestawów rakiet przeciwlotniczych powodował, że jego potencjał techniczny zdominował sprzęt sowiecki, a przyjęta struktura stanowiła odzwierciedlenie struktury sojuszniczej. Późniejsze wprowadzenie urządzeń radiolokacyjnych doprowadziło do powstania Wojsk Radiotechnicznych, ale dopiero w połączeniu z modernizacją techniczną aktywnych środków obrony przeciwlotniczej uzyskano zarys średnio nowoczesnego systemu⁵⁴.

Dla porównania w Hiszpanii podobne wskaźniki wynosiły odpowiednio: 26, 38 i 36 proc., a w Wielkiej Brytanii 3, 47 i 50 proc.

⁵⁴ Zob. T. Obraniecki, *Charakter współczesnej obrony przeciwlotniczej i perspektywy dalszego jej doskonalenia*, „Myśl Wojskowa” 1978, nr 10, s. 34.

Narodowy system OP, budowany według wymogów uczestnictwa w systemie Układu Warszawskiego, charakteryzował się zaangażowaniem w nim całego wachlarza różnorodnych organów wyspecjalizowanych w prowadzeniu walki ze środkami napadu powietrznego w powietrzu. Te elementy (podsystemy) znajdowały się w Polsce w różnym podporządkowaniu organizacyjnym. Najogólniej biorąc, zadania obrony powietrznej wykonywały wojska OPK, lotnictwo myśliwskie, wojska OPL wojsk lądowych i wojska OPL marynarki wojennej, wojska radiotechniczne. W tym aspekcie lata czterdzieste i pięćdziesiąte cechuje wyraźna dominacja doktryny wojennej ZSRS i Układu Warszawskiego. Koniec lat sześćdziesiątych, a szczególnie lata siedemdziesiąte XX w. charakteryzowały się wyjątkowo dużym przyrostem wiedzy teoretycznej i empirycznej, opartej głównie na teorii badań operacyjnych i konfliktach w Wietnamie i wojnach na Bliskim Wschodzie⁵⁵. W rezultacie prowadzonych studiów teoretycznych i operacyjnych powstały szczegółowe metodyki rozwiązywania głównych problemów organizacyjnych i technicznych w zakresie OP. Właśnie na ich podstawie możliwe było doskonalenie importowanych rozwiązań doktrynalnych polskiej OP.

Z analizy ewolucji systemu OP wynika jednoznacznie, że była ona organizowana i treściowo dostosowana do konkretnych, często bardzo różnych warunków politycznych, gospodarczych, społeczno-politycznych i doktrynalnych panujących w kraju. Decydujące znaczenie (praktycznie do 1989 r.) miały trzy główne czynniki, determinujące charakter, zadania i strukturę systemu OP. Pierwszy był związany z sytuacją międzynarodową, gdzie występowały jednoznacznie określone przeciwstawne strony ewentualnego konfliktu zbrojnego (wojny) i wynikające stąd strategiczno-operacyjne kierunki zagrożenia uderzeniami z powietrza.

Drugi dotyczył zasadniczo koalicyjnego lub sojuszniczego charakteru tzw. jednolitego, zintegrowanego systemu OP NATO i Układu Warszawskiego, których założenia strategiczno-operacyjne i struktura narzucały krajom członkowskim określone reguły ich udziału i roli w tych systemach. W tym względzie określony charakter systemu OP odpowiadał doktrynie wojennej państwa lub sojuszu. Mam tu na uwadze zaczepny charakter doktryny wojennej Układu Warszawskiego, chociaż powszechnie deklarowano jej obronny charakter. Zgodnie z tymi założeniami, w naszych siłach zbrojnych funkcjonowały, a częściowo nadal funkcjonują, dwa systemy OP. Jeden z nich, nazywany w poszczególnych okresach historycznego rozwoju OP obszaru kraju lub obrony powietrznej kraju (OPK), miał zadanie bronić przede wszystkim obiektów administracyjno-gospodarczych i politycznych na terytorium Polski, a częścią sił brać udział w osłonie wojsk lądowych i marynarki wojennej. Drugi system

⁵⁵ Zob. A. Radomycki, *Powszechna obrona powietrzna. Aspekt wojskowy*, Warszawa 2006.

tworzyły siły OPL wojsk lądowych i wydzielona część lotnictwa myśliwskiego. Jego głównym zadaniem była osłona wojsk operacyjnych przed rozpoznaniem i uderzeniami z powietrza. W odróżnieniu jednak od systemu obrony powietrznej kraju, wojska OPL przewidziane były w początkowym okresie wojny do osłony obiektów na terytorium kraju we współdziałaniu z wojskami OPK. Po fazie działań obronnych, zgodnie z założeniami strategicznymi, miały osłaniać wojska lądowe prowadzące operację zaczepną poza terytorium Polski (front zewnętrzny).

Uwzględniając wszystkie przytoczone argumenty można sformułować tezę, że dopiero w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych system OP miał charakter bardzo złożonego konglomeratu środków, działań, powiązań i instytucji, ujętych w skomplikowane reguły przygotowania i walki, bazujące na dotychczasowym dorobku polskiej i radzieckiej teorii OP. W wypadku zaś funkcjonowania systemu OP w Wojsku Polskim w ujęciu całościowym, możemy o nim mówić z chwilą ukształtowania się w 1962 r. nowego rodzaju wojsk – Wojsk Obrony Przeciwlotniczej, w skład których weszły organa dowodzenia, związki taktyczne, oddziały i pododdziały przeciwlotnicze, a także samodzielne pododdziały rozpoznania radiolokacyjnego⁵⁶.

Szczególnie istotny wpływ na kształt OPL miała organizacja jednostek przeciwlotniczych obowiązująca w Armii Sowieckiej, własne doświadczenia oraz możliwości ekonomiczne i techniczne gospodarki narodowej. W okresie powojennym czynniki zewnętrzne zdominowały całokształt problemów związanych z rozwojem OP, podobnie jak i całych sił zbrojnych. W tym względzie szczególne znaczenie miała cykliczność zagrożenia powietrznego bloku państw socjalistycznych, w tym terytorium Polski, ze strony potencjalnego przeciwnika, dużej częstotliwości lokalnych konfliktów zbrojnych, postępu naukowo-technicznego w świecie, w tym ciągłego procesu doskonalenia powietrznych środków napadu w siłach zbrojnych państw uznawanych za potencjalnych wrogów.

Drugim zespołem czynników warunkujących rozwój systemu OP był ukształtowany system koalicyjny, rozumiany jako system dwóch przeciwstawionych sobie bloków militarnych. W tym aspekcie układ koalicyjny systemu byłych państw socjalistycznych zobowiązywał je do prowadzenia określonego działania na rzecz umacniania potencjału obronnego, w tym obrony przeciwlotniczej. Przynależność Polski do Układu Warszawskiego w poważnym zakresie narzucała na kierownictwo MON, w tym na centralne organa dowodzenia wojskami OPL, kierunki ich modernizacji technicznej i doskonalenia struktur organizacyjnych, które dyktowała radziecka teoria i praktyka OP. Pomimo wielu uzależnień narodowego systemu OP od radzieckiej myśli wojskowej należy stwierdzić, że w zakresie technicznym przeszedł on gruntowną przemianę ja-

⁵⁶ M. Kopczeński, *Obrona powietrzna Wojska...*, s. 272.

kościową. Największe jakościowe zmiany techniczne dotyczyły jednostek radiotechnicznych i artylerii przeciwlotniczej, a w ostatniej kolejności środków dowodzenia.

Równie ważną rolę w rozwoju systemu OP odegrały doświadczenia historyczne z wojen lokalnych i konfliktów zbrojnych, wyniki badań naukowych oraz koncepcje i poglądy własne i sąsiadów. Te właśnie czynniki wskazywały na przyjęcie struktur organizacyjnych i zadań stojących przed wojskami OPL uwzględniających własne możliwości i potrzeby obronne kraju.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- ♦ Centralne Archiwum Wojskowe
CAW, Prot. 465/77; CAW, Prot. 524/1243; CAW, Prot. 6/41/54

OPRACOWANIA

- Breń M., *Obrona przeciwlotnicza w działaniach obronnych*, Warszawa 1950.
- Isajew C., *Radiolokacja i jej zastosowanie w wojsku*, „Myśl Wojskowa” 1952, nr 11.
- Jarząbek W., *PRL w politycznych strukturach Układu Warszawskiego w latach 1955–1980*, Warszawa 2008.
- Jauer T., *Tarcza przeciwlotnicza*, Warszawa 2003.
- Kaliński J., Landau Z., *Gospodarka polski w XX wieku*, Warszawa 1998.
- Keller W., *O obronie przeciwlotniczej w działaniach obronnych*. „Myśl Wojskowa” 1954, z. 1.
- Kopczewski M., *Obrona przeciwlotnicza Wojska Polskiego w latach 1919–1994*, Koszalin 1994.
- Kopczewski M., *Obrona powietrzna Wojska Polskiego w latach 1919–2000*, Toruń 2004.
- Kostrzewski W., *Tendencje rozwojowe współczesnej OPL i jej podstawowych środków*, Warszawa 1957.
- Kuriata R., *Obrona powietrzna wojsk lądowych*, Warszawa 2001 (rozpr. hab., Akademia Obrony Narodowej).
- Kuriata R., Radomyski R., Miodek S., *Dowodzenie w obronie powietrznej, cz. 1: Teoria i praktyka*, Warszawa 2003.
- Marszałek M., *Sily powietrzne w sytuacjach reagowania kryzysowego*, Warszawa 2007 (rozpr. hab., Akademia Obrony Narodowej).
- Momyer W.W., *Airpower in Three Wars*, Washington 1978.
- Nowotarski J., *Z zagadnień terenowej obrony przeciwlotniczej*, „Myśl Wojskowa” 1956, nr 1.
- Obraniecki T., *Charakter współczesnej obrony przeciwlotniczej i perspektywy dalszego jej doskonalenia*, „Myśl Wojskowa” 1978, nr 10.
- Obrona przeciwlotnicza wojsk*, cz. 1, red. nauk. B. Zdrozdowski, Warszawa 1994.
- Organizacja pracy bojowej i wyposażenie stanowiska dowodzenia wojsk OPK*, Warszawa 1981.
- Piuro S., *Systemy ostrzegania OPL w ZT*, „Myśl Wojskowa” 1960, z. 3.
- Pszenciczny A., *Rozwój artylerii przeciwlotniczej*, Warszawa 1973.
- Radomyski A., *Gorące niebo nad Bliskim Wschodem. Obrona powietrzna w wojnach izraelsko-arabskich 1967–1982*, Toruń 2007.
- Radomyski A., *Powszechna obrona powietrzna. Aspekt wojskowy*, Warszawa 2006.
- Radomyski A., *Wietnamska tarcza przeciwlotnicza*, Toruń 2009.
- Radomyski A., *Obrona powietrzna we współczesnych konfliktach zbrojnych. Wietnam 1964–1973*, Warszawa 2005.
- Radomyski A., *Rozwój artylerii przeciwlotniczej Wojska Polskiego w czasie drugiej wojny światowej i latach pięćdziesiątych XX wieku*, „Zeszyty Naukowe WSOSP” 2016, nr 3.

- Radomyski A., Dobija K., *Podręcznik przeciwlotnika*, Warszawa 2014 (wyd. 2 popr.).
- Sikora M., *59-lecie Wojsk Radiotechnicznych Sił Powietrznych*, „Przegląd Sił Powietrznych” 2009, nr 10.
- Stachula A., *Koncepcje, stan organizacyjny i funkcjonowanie obrony powietrznej Polski w latach 1944–1950*, „Przegląd Wojsk Lotniczych i WOPK” 1982, nr 7–9.
- System dowodzenia obroną powietrzną kraju*, Warszawa 1971.
- Szczepucha W., *O współdziałaniu artylerii przeciwlotniczej wojsk na szczeblach operacyjnych*, „Myśl Wojskowa” 1963, nr 1.
- Wróblewski W., *Obrona powietrzna Polski 1944–1949*, Warszawa 1982.
- Wróblewski W., *Obrona powietrzna stolic 1914–1945. Wybrane problemy*, Warszawa 2000.
- Wróblewski W., *Koncepcje systemu obrony powietrznej Polski w drugiej połowie lat czterdziestych*, „Myśl Wojskowa” 1981, nr 10.
- Zdrowski B., *Podstawy obrony powietrznej*, Warszawa 1998.

Assessment of the conditions for the development of air defence system in Poland in the years 1945–1970

The results of scientific research presented in this article focus on the characteristics of the most important factors that had the greatest impact on the development of air defense in Poland in 1945–1970. In this respect, the most important external conditions were identified, in particular political and military conditions, as well as internal conditions that determined organizational and technical changes in the Polish Army, including the air defense of the country. The presented results of scientific considerations generally refer to the three stages of development of the Polish air defense system adopted by the author, which were implemented to varying degrees in the years 1945–1970.

Słowa kluczowe: obrona przeciwlotnicza, system obrony powietrznej, przestrzeń powietrzna, zagrożenie powietrzne

Keywords: anti-aircraft defense, air defence system, airspace, air threat

ADAM RADOMYSKI (ur. 1966 r.) – dr hab. zatrudniony w Lotniczej Akademii Wojskowej w Dęblinie. Jego działalność naukowa koncentruje się na strategicznych, operacyjnych i taktycznych aspektach organizacji oraz funkcjonowaniu systemów obrony powietrznej w czasach pokoju, kryzysu i wojny, reagowaniu na zagrożenia terroryzmem lotniczym, użyciu sił zbrojnych w operacjach wojennych i stabilizacyjnych, wspomaganii komputerowym procesy decyzyjnego w obrony powietrznej. Jest autorem i współautorem ponad 200 publikacji, w tym ponad 80 artykułów naukowych i popularno-naukowych, 16 monografii i podręczników akademickich oraz ekspertyz, m.in.: *Gorące niebo nad Bliskim Wschodem. Obrona powietrzna w wojnach arabsko-izraelskich 1967–1982* (2007), *Wietnamska tarcza przeciwlotnicza* (2009), *Obrona przeciwlotnicza w specyficznych środowiskach* (Warszawa 2013), *Podstawy obrony powietrznej* (2015), *Obrona przeciwlotnicza w działaniach stabilizacyjnych* (2019).